

La festa del Corpus Christi de Barcelona als segles XVI i XVII*

SERGI BARRABÉS BATALLA

Creada entre els segles XIII i XIV, la festa del Corpus Christi de Barcelona d'època moderna és l'objecte de la nostra investigació. És una festa d'origen medieval, essencialment religiosa, però de caràcter marcadament popular que se celebra cada any per norma general el dijous que compta dotze dies després del diumenge de Pasqua Granada o de Pentecosta. El nostre àmbit de treball ha estat l'estudi de les fonts bibliogràfiques generals i especialment locals, però ens hem centrat sobretot en les fonts primàries que hem pogut localitzar a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, inèdites en el tractament concret d'aquesta temàtica, i a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, les quals ens han estat també de gran valor, convertint-se totes elles en la part central del nostre projecte. Així, amb l'estudi del conjunt hem elaborat un treball monogràfic sobre la festa del Corpus Christi de Barcelona en el període dels segles XVI-XVII oferint un context ampli d'aquesta festa tant en el sentit històric i religiós, buscant-ne els orígens i l'evolució, com en el social i polític i entenent la seva essència i el seu significat i com es traduïa tot

* Treball final del Màster d'Estudis Històrics, llegit al Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona el dia 8 de juliol de 2014 davant un tribunal format pels professors Dra. Mariela Fargas Peñarrocha, Dr. Valentí Gual Vilà i Dra. María Ángeles Pérez Samper (directora), que va obtenir la qualificació d'excel·lent.

això en la vida quotidiana de les persones. Alhora oferim el coneixement d'aquesta informació inèdita intentant aportar quelcom més al ja ric però mai finit estudi de la història social i, en aquest cas, especialment local.

Responent a la necessitat de crear una festa en honor i glòria del santíssim sagrament de l'eucaristia, l'Església catòlica va crear la festa del Corpus Christi. Així ho interpretà la beata agustiniana de Mont Cornillon, Juliana de Retinnes, i d'aquesta manera es creà la festa l'any 1246 a la diòcesi de Lieja fent-se la primera celebració l'any següent.

Fervent devota del culte a l'eucaristia, Juliana de Lieja tingué algunes visions en la foscor de la nit, en una de les quals veié un puntet negre a la grossa i brillant figura de la lluna plena. Segons ella, se li aparegué la figura de Jesucrist i li va dir que aquell puntet significava la mancança al calendari litúrgic d'una festa en honor i glòria de l'eucaristia. Ella ho comunicà a les autoritats eclesiàstiques locals i així va néixer la festa del Corpus Christi. A poc a poc la festa es va anar expandint pertot arreu i no va ser precisament per casualitat. Ja des de feia temps el debat teològic sobre l'eucaristia havia pres una gran rellevància entre els grans teòlegs i es diu que llavors, en el context cronològic de Juliana de Retinnes, el fervor pel santíssim sagrament de l'eucaristia era tan gran que homes i dones corrien literalment d'una església a l'altra amb la voluntat de presenciar el moment de la consagració de les espècies el major nombre de vegades possible. Tant era així que, havent-se esdevingut altres miracles eucarístics com el de Daroca ja el 1239, amb motiu del miracle de Bolsena de l'any 1263 el papa Urbà IV va emetre l'any següent la butlla *Transiturus de hoc mundo*, amb la qual concedia l'oficialitat universal a la festa periòdica tot i que mòbil del Corpus Christi el primer dijous després de l'octava de Pentecosta.

La festa es va anar expandint per alguns territoris dels Països Baixos i Alemanya, però sembla que finalment no va acabar de calar. Havent passat alguns anys, doncs, d'un cert declivi, a l'inici del segle XIV ressorgí el fervor pel santíssim sagrament de l'eucaristia i l'any 1316 es ratificà la universalitat de la festa del Corpus Christi a tota la cristiandat. Va ser en aquest context que l'any 1319 es creà la festa del Corpus Christi de

Barcelona, que se celebrà per primera vegada el 1320. Tot i que no apareixia al document papal, la processó es va començar a celebrar també arreu amb la participació de tots els estaments de la societat i era la màxima expressió d'una festa alegre que celebrava la transformació del pa, i posteriorment del vi, pels carrers de la ciutat. Així, la festa del Corpus Christi, que va ser creada amb un objectiu purament litúrgic i va ser institucionalitzada per l'Església, va esdevenir una cerimònia alegre i festiva que obtenia la devota participació de la gent. Amb el pas dels anys, s'anà consolidant i es va convertir en una de les festes més grans del calendari litúrgic. Això no obstant, no quedà exempta de debat.

Amb les seves tesis, els moviments protestants del segle XVI van qüestionar el precís moment en què, segons el catolicisme, s'esdevenia la transsubstanciació, i el van negar totalment. El luteranisme predicava la consubstanciació dient que l'essència del cos de Crist se situava al costat de l'essència de les espècies i no la substituïa, mentre que els calvinistes no creien ni en l'una ni en l'altra. Així, les teories protestants xocaven frontalment amb la idea acceptada i fins aleshores cristianament consolidada de la transsubstanciació, que d'altra banda era la idea o motiu central de la celebració del Corpus Christi, i per això la Contrareforma va voler acabar amb elles, entre d'altres maneres amb les resolucions preses al Concili de Trento, en el qual es va afirmar la fe catòlica prenent el santíssim sagrament de l'eucaristia com a bandera de la veritat i la victòria del catolicisme davant l'heretgia del protestantisme. Des de mitjan segle XVI, la jerarquia catòlica va convertir la festa del Corpus Christi en el triomf de la veritable fe davant les heretgies protestants que, segons deien, pretenien desviar hom del veritable camí per arribar a Déu. Avui dia, la festa del Corpus Christi encara se celebra al món catòlic, si bé a causa dels grans canvis que ha experimentat la nostra societat en els últims temps ja no té la mateixa importància ni cobra una dimensió comparable amb l'època que hem estudiat.

Tornant a la celebració dels segles XVI i XVII, la festa del Corpus Christi era una cerimònia periòdica, tot i que mòbil, institucionalitzada per l'Església i en la qual també participava activament el consell municipal en la seva organització i la resta del poble amb la participació

directa o l'assistència. Era una festa amb un cerimonial regit per una pauta general i universal, però, això no obstant, al llarg dels anys cada ciutat va anar desenvolupant certes peculiaritats que la diferenciaven de les altres. Parlant, doncs, en termes generals, l'organització de les celebracions del Corpus Christi era fruit de l'entesa entre el capítol de la seu i el consell municipal i cada un hi prenia major o menor part segons la localitat. El mateix podríem dir del finançament, tot i que els consells municipals tenien tendència a impulsar la celebració amb interessos indirectament polítics, si bé el component dogmàtic o religiós també hi tenia una part important.

La festa del Corpus Christi ha estat i continua sent la festa essencial que celebra la transsubstanciació de l'eucaristia, simbolitzada en l'adoració de l'hòstia sagrada i escenificada en una missa i una processó. És una festa solemne i alegre en la qual es barregen la por davant el miracle de la transsubstanciació i l'alegria per la gràcia de la redempció concedida per Déu a través de l'hòstia sagrada, i així es veu en la processó. A l'època medieval i moderna, quan passava la custòdia la gent s'agenollava amb gran respecte i devoció, mentre que alhora tothom es divertia i reia amb els espectacles oferts pels diferents elements d'animació que desfilaven.

Els preparatius del Corpus s'iniciaven ja dies abans, però la festa en si no començava fins al dia anterior, en què a la tarda se celebrava l'ofici de vespres a la seu i seguidament es feien diverses festes pels carrers com a inici del que Fernando Labarga García anomenà «la Semana Eucarística», una setmana plena de festivitats des del dia de la vigília de Corpus fins al cap de la seva octava. Cada lloc desenvolupava les celebracions a la seva manera d'acord amb una pauta general, i per tant podem observar algunes diferències i similituds entre les ciutats. La professora Pérez Samper ens parla, per exemple, del ball de l'àliga i d'una gran festa amb un magnífic banquet a la plaça de Sant Jaume de Barcelona per als consellers i altres membres del Consell de Cent; Ángela Aldea Hernández parla de la «Cabalgata de la Degollá» a València el dia de la vigília de Corpus; Rafael Sánchez Martínez tracta també les celebracions i el banquet que es feia a Múrcia, i encara podríem comentar altres exemples.

Per ordre expressa dels membres del Consell de Cent de Barcelona, durant la setmana de Corpus la ciutat s'engalanava solemnement. Els barcelonins s'esforçaven a escombrar i netejar els carrers, col·locaven tendals entre els edificis, ornamentaven algunes façanes amb teles i draps i fins i tot s'escampaven plantes aromàtiques en alguns carrers, tot amb l'objectiu de crear una atmosfera especial i digna perquè hi passés la processó amb la figura del santíssim sagrament. Sens dubte, es buscava crear un ambient adequat per a la major festa possible, una festa no de plany, ni de tristesa o penitència, sinó de celebració, l'alegre celebració de la transsubstanciació de les formes sagrades en el cos de Crist.

La festa començava el dia abans amb la vigília en què es feia una missa a la seu i una cerimònia inicial pels volts de la plaça de Sant Jaume. L'endemà, el dia de Corpus, se celebrava la missa solemne a la seu i seguidament (o a la tarda des de mitjan segle XVI) tothom es preparava per començar la gran processó pels carrers de la ciutat. Durant la resta dels dies de la setmana eucarística, les parròquies i els monestirs de la ciutat celebraven les seves pròpies processons, sempre dins del propi espai de jurisdicció, i de vegades no sortien ni als carrers, reduint-se a una simple però molt solemne passada dins la pròpia església i claustres si en tenien. Aquestes processons alternatives es feien sempre amb el permís de la seu, que gaudia de la preeminència de poder-la celebrar el diumenge dins la vuitada de Corpus. Finalment, el dijous cap de la vuitada de Corpus la seu tornava a celebrar una missa solemne d'acord amb les pròpies constitucions i feia una altra processó, tot i que menor que la del dia de Corpus, amb la participació de les confraries, les parròquies i els monestirs i els entreteniments i l'assistència del poble. L'itinerari d'aquesta última solia ser més curt que el del dijous de Corpus i els entreteniments també molt menors. Algunes vegades no s'arribava a sortir dels claustres de la catedral.

La festa del Corpus era una festa alegre i alhora solemne que barrejava el sagrat amb el profà. Una celebració que esdevenia un espectacle i omplia els carrers de festa, cosa que convertia la ciutat, com diu Lenke Kovács, en un escenari teatralitzat. Un escenari preparat i engalanat prèviament amb molta cura que acollia, amb pompa i lluïment, el punt

culminant de la celebració: la processó de Corpus. Així es féu a Barcelona durant segles des de la seva creació, tot i que amb alguns canvis o innovacions. Alguns autors, especialment l'historiador local Agustí Duran i Sanpere, diuen que els segles XVI i XVII es van caracteritzar per la decadència de la festa del Corpus, generada especialment pels petits conflictes de vegades massa habituals en la preparació i la celebració dels actes. Aquests conflictes, els podríem entendre com la plasmació o l'escenificació de la situació social i l'ambient que es vivia a la Barcelona d'aquella època.

Sigui com sigui, la festa del Corpus es va continuar fent any rere any seguint una pauta general iniciada al segle XIV i es perllongà al llarg dels temps. Amb disputes o sense entre els participants, el Corpus era la festa gran, la que servia d'exemple per a qualsevol altra celebració. Miguel Luis López-Guadalupe Muñoz diu, en termes generals, que el Corpus Christi era una «gran apoteosi dels sentits», una celebració que tocava de ple les emocions i els sentits de la gent i que era fruit d'un gran esforç col·lectiu per engalanar l'espai i preparar els espectacles que s'escenificaven en una processó festiva però solemne. Una festa amb una raó molt concreta i que adquiria un significat especial en la vida de les persones, i que al llarg dels anys va desenvolupar unes peculiaritats especials que la van fer única. El Corpus aconseguia unir el conjunt de la societat en una mateixa festa, i amb el seu estudi hem pogut observar les diferències entre uns i altres, molt marcades segons la posició de cada u en els actes i en especial en la processó, la qual es convertia en un reflex de l'ordre encara piramidal de la societat dels segles XVI i XVII.